

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
The Journal Of Social Sciences Institute

**VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
*THE JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES
INSTITUTE***

ISSN: 1302-6879

DERGİMİZ

DergiPark
AKADEMİK
Tübitak DergiPark

Google
akademik

TARAFINDAN TARANMAKTADIR

ULUSLARARASI HAKEMLİ DERGİDİR

YIL/YEAR: 2018 SAYI/ISSUE: İSLAM KONGRESİ ÖZEL SAYISI

İSLAM DÜNYASININ SİYASİ İSTİKRARI VE TÜRKLER

THE POLITICAL STABILITY OF THE ISLAMIC WORLD AND TURKS

Prof. Dr. İbrahim TELLİOĞLU

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Türkiye

telliogluibrahim@gmail.com

Özet

İslam dünyası VII. yüzyıldan günümüze pek çok siyasi karışıklığa sahne olmuştur. Sahte peygamberlerden halifelik kavgalarına, mezhep çekişmelerinden siyasi rekabete pek çok hadise Müslümanlar arasında ayrılık vesilesi olmuştur. Bu ayrılıkların silahlı çatışmaya dönüştüğü zamanlarda, Kerbela hadisesi gibi yaraları bugün bile kapanmayan acı sonuçlar ortaya çıkmıştır. Müslüman toplulukların bir araya gelmesini engelleyen ihtilafli konular İslam dünyasını kontrol altına almaya çalışan devletler tarafından çok iyi değerlendirilmiş ve anlaşmazlıkların günümüze kadar devam etmesi sağlanmıştır. Böylece emperyalist güçlerin İslam dünyası üzerindeki etkileri sürmüştür.

Türkler X. yüzyılın ortalarından itibaren geniş kitleler halinde İslamiyet'i benimsemiş bir topluluktur. Dört halife ve Emeviler devrinde Türkistan'da İslamiyet'i yayma teşebbüsleri ciddi bir sonuca ulaşamazken Abbasiler ile birlikte taraflar arasındaki yakınlaşma Türklerin İslamlaşma sürecine hız kazandırmıştır. Bu din değiştirme ile birlikte İslam dünyasında önceki siyasi çekişmelere taraf olmamış önemli asker gücüne sahip yeni bir kuvvet ortaya çıkmıştır. Bu kuvvet o zamana kadar var olan karışıklıkları ortadan kaldırıp İslam dünyasını istikrara kavuşturabilecek bir potansiyele sahip olduğunu Selçukluların ilk hükümdarı Tuğrul Bey'den itibaren göstermeye başlamıştır. Türkler Abbasi halifeliğinin hamiliğini üstlenen Selçuklulardan itibaren İslam dünyasının siyasi ve askerî temsilcisi haline gelmişlerdir. Yavuz Sultan Selim'in hilafeti Osmanlı Devleti bünyesine almasıyla dinî temsilcilik de Türklerin eline geçmiştir. Bu dönemden sonra İslam dünyasının siyasi istikrarı ile Türkler arasındaki bağlantı daha da artmış, Osmanlı hükümdarları "Allah'ın dünyadaki gölgesi" olarak Müslümanların sorumluluğunu üstlenmiştir. Osmanlı Devleti'nin nüfuz alanında olmayan Hindistan, İran, Türkistan gibi yerlerde de çeşitli Türk devletleri eliyle sükûnet sağlanmıştır. Türklerin güçlü olduğu zamanlarda İslam dünyası da istikrara kavuşmuş onların gerilemeye başlaması ile birlikte Müslümanlar da siyasi ve mezhebî çekişmelere düşmüştür. Bunu İslam dünyasını emperyalist güçlerin işgali takip etmiştir.

Anahtar Kelimeler: İslam dünyası, Türkler, siyasi istikrar, emperyalizm, ayrışma.

Abstract

The world of Islam has been witnessed many political confusions since the seventh century. Many incidents such as the fake prophet, quarrels of the caliphate, sectarian tension and political competitions caused divergencies among Muslims. When these divergencies turned into armed conflict, the sad events like Kerbela incident showed up. The controversial issues that prevented the Muslim communities from coming together were turned into an opportunity by states trying to control the Islamic world and has caused to continued its path so far. Therefore, effects of imperialist powers on Islamic World have continued.

Turks have adopted Islam since the middle of the tenth century. While attempts of spreading Islam failed in Turkestan during the four great caliphs period and Emevis period, the approach between the parties accelerated the Islamization process of the Turks during Abbasids era. A new significant military force, which had not been a side of previous political conflicts, emerged with his change of religion. This force has started to show up that it had a potential to stabilize the Islamic World by resolving outgoing conflicts since the first Sultan of the Seljuqs Tuğrul Bey. Turks have become both political and army representatives of the Islamic World since Seljuqs undertook to hold the caliphate of Abbasids. With the caliphate was transferred to Yavuz Sultan Selim, The Ottoman State was the religious representative. After this period, the connection between the political stability of the Islamic world and the Turks increased, and the Ottoman rulers took the responsibility of Muslims as "the shadow of Allah in the world". With the help of Turkish States, The Ottoman State provided peace in places such as India, Iran and Turkistan which are not in the zone of influence of the Ottoman State. When the Turks were strong, the Islamic world became stable. When Turks started to fall, Muslims had fallen into political and sectarian conflicts. This situation was followed by the occupation of the Islamic world by imperialist powers.

KeyWords: Islamic World, Turks, Political Stability, Imperialism, Disintegration

İslam dünyası daha Hz. Muhammed'in cenazesi defnedilmeden bir halifelik mücadelesine sahne olmuştu. Halifenin Mekke'den mi Medine'den mi olması yönündeki tartışma Hz. Ömer'in, Hz. Ebu Bekir'e itaat etmesi ve oradakileri de buna ikna etmesiyle son bulmuştu.¹ Hz. Ebu Bekir'in, İslam tarihindeki yeri ve önemi tartışılmayacak bir kişi olması bir yana, daha Allah'ın elçisinin naaşı ortada dururken siyasi çekişmelerin başlaması manidardır. Ancak bu çekişmeyi dinî bir çekişme gibi algılayıp yorumlamak yanlış sonuçlara ulaşılmasına sebep olur. Tamamen siyasi bir hadise olan halifelik çekişmesi yüzünden gerçekleşen savaşlar, bu mücadele sırasında hayatını kaybedenlerin durumu vs. konular, dinî hükümlerle ele alınmamalıdır. Hz. Peygamberin yanında pek çok savaşa katılmış sahabenin önemli bir kısmı bu siyasi çekişmelerde taraf olmuş ve karşı cephelerde birbiri ile mücadele etmiştir. Bu mücadele çatışmaya dönüşünce de birbirlerine kılıç çekebilir hale gelmişlerdir. Bazı ulemanın çatışmalar sırasında hayatını kaybedenlerin durumu hakkında hüküm vermesi hadiselerin ruhuna inilemediğini gösterir. Dolayısıyla dönemin olaylarına siyasi tarih gözüyle bakmak en akılcı olanıdır. Yine bu gelişmeleri bir dinin tarihi yani İslam tarihi boyutundan ziyade İslam ulusları tarihi boyutunda ele almak daha doğru bir yaklaşım olacaktır.² Zira Müslüman topluluklar tarafından gerçekleştirilen bazı hadiselerin İslam inançları ile izah edilebilir bir tarafı yoktur. Mesela Hz. Peygamber'in çocuk sevgisi anlatılırken en çok Hz. Hüseyin ve Hz. Hasan ile yaşadığı olaylar örnek gösterilir. Bunlardan birisinin sırf halifelik mücadelesi sebebiyle hayatına son verilmesi dinen açıklaması olmayan bir durumdur. Aynı şekilde Hz. Peygamber'in en yakınındaki insanlar olarak İslam'ın doğuşu ve gelişmesine katkısı olanlar arasında en önde gösterilenlerden Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'nin³ halifelik uğruna hayatlarına kastedilmesinin dinî bir izahını bulmak mümkün değildir.

Hz. Ebu Bekir ve sahabenin desteğiyle çok büyümeden geçirilen bu anlaşmazlık onun ölümünden sonra yeniden ortaya çıkmadı. Zira hastalığı ağırlaşınca ashopla istişare yapan Hz. Ebu Bekir, onlardan elde ettiği kanaat uyarınca Hz. Ömer'in halife seçilmesini vasiyet etmiştir. Halk da buna uyarak Hz. Ömer'e bağlılığını bildirmiş ve hilafet meselesi büyümeden önlenmiştir. Hz. Ömer devrinde devlet büyük bir yayılma içerisine girmiş, Hicaz yarımadası ile sınırlı bir devlet olmaktan çıkarak Mezopotamya'ya, Suriye ve Mısır'a kadar büyüyen bir devlet haline gelmiştir. Elde edilen güç ve zenginlik ile birlikte iç dayanışma da artmış, çekişmeler alt düzeye inmiştir. Hz. Ömer'in suikasta uğrayıp yaralanmasından sonra kurduğu altı kişilik heyet yaptığı istişareler sonucu Hz. Osman'ın halife seçilmesine karar verdi. Böylece Hz. Ömer kendisinden sonra oluşabilecek karmaşanın önüne geçmek istemişti. Ancak bunda başarılı olamadı. İslam fetihleri devam etmesine ve Kuzey Afrika'da Tunus, Akdeniz'de Kıbrıs, Rodos gibi önemli yerler ele geçirilmesine rağmen hilafet kavgası iyice şiddetlenmeye başladı. Medine'yi kuşatan isyancılar, İslam tarihinin en önemli şahsiyetlerinden birisi olan Hz. Osman'ı halifelik uğruna 20 Mayıs 656'da şehit ettiler. Bundan sonra Müslümanların bir kısmı Hz. Ali'ye biat ederken bir kısmı da Şam valisi Muaviye'ye bağlılığını bildirdi. Aynı zamanda İslam'ın ortadan kaldırmaya çalıştığı kabile asabiyesi de yeniden hortlamaya başladı ve mesele bir anda Ümeyyeoğulları-

¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Ağırakça, *İlk Halife Kim Olmalıydı Tartışması ve Hz. Ebu Bekir'in Hilafet Dönemi*, İstanbul 2013.

² Bu bakımdan Brockelmann'ın eserinin başlığı oldukça anlamlıdır: Carl Brockelmann, *İslâm Ulusları ve Devletleri Tarihi* (nşr. N. Çağatay), Ankara 1992.

³ Bu kişilerin Hz. Peygamber'in hayatındaki yeri hakkında bkz. Muhammed ibn İshak, *Siyer* (nşr. M. Hamidullah), İstanbul 1991.

Haşimoğulları meselesine indirgendi.⁴ Böylece hilafet çekişmesi başka bir boyuta taşınarak daha da içinden çıkılmaz bir hale getirildi. İslam tarihinde etkileri yüzyıllar boyu devam edecek olan Siffin savaşı ve Cemel vakası gibi hadiseler vuku buldu. Hakem olayı gibi karmaşayı daha da artıracak olaylar gerçekleşti. Bu arada çözüm bulmak adına Hz. Ali ve Muaviye'yi ortadan kaldırmayı planlayan Haricilerin planı, acıları günümüze kadar devam eden bir acıyı ortaya çıkardı ve ikinci kez bir halife suikasta kurban gitti. Bu hadiseden sonra suikasttan kurtulan Muaviye halifelik gücünü ele geçirerek Şam'ı merkez haline getirirken Hz. Ali yanlıları daha da radikalleşti. Ancak Yezid'in üzerine gönderdiği ordunun 10 Ekim 680'de Hz. Hüseyin'i şehit etmesi tarafları bir daha bir araya gelemeye hale getirdiği gibi ve yitirilenlerin acısının günümüze kadar sürmesini de sağladı. Üstelik Yezid'in gönderdiği ordu Abdullah b. Zübeyr'i itaat altına almak için iki ay boyunca Mekke'yi kuşatırken çıkan kargaşada Kâbe yanmıştır.⁵

Dört halife devrinin ardından Emevi dönemiyle birlikte halifelik makamı devam etmiştir. Ancak siyasi istikrarsızlık daha da derinleşmiştir. Yezid'in halife olmasıyla birlikte halifelik babadan oğula geçer bir hal almıştır. Şiiilerin ve Haricilerin Emevi hanedanına karşı muhalefeti hiç dinmediği gibi mevali politikası yüzünden Arap asıllı olmayan Müslümanlar da muhalif saflarına geçmişlerdi. Şii, Haricî ve Mevalî isyanları sonucu yıkılışa geçen Emevi hilafeti Hz. Peygamber'in amcası Abbas'ın soyundan gelenlerin önderliğindeki isyancıların 26 Nisan 750'de Şam'ı ele geçirmesiyle son bulmuş ve yerine, Abbasi Devleti kurulmuştu. Emevilerin yıkılışı aşamasında birlikte hareket eden muhalif unsurlar Abbasi Devleti'nin kuruluşundan kısa süre sonra ayrışacak ve bir kısmı Abbasilerin yanında kalırken diğerleri muhalefete devam edeceklerdir. Böylece Hz. Peygamber'in ölümüyle başlayan istikrarsızlık yeniden kendisini gösterecektir. Mehdi döneminde (766-786) toplumsal huzurun sağlanması için hapse atılan muhalif Şiiilerin serbest bırakılması, cinayet işleyenler dışındaki suçluların affedilmesi, Kâbe'nin onarılması gibi işler yapılıyor ancak bu da huzuru sağlamaya yetmiyor. Devletin zirveye çıktığı dönem olarak kabul edilen Harun Reşid devrinde (786-809) elde edilen zaferlere ve ekonomik büyümenin halka kattığı zenginliğe rağmen huzursuzluk durmuyor. 786'da Fas'ta isyan eden İdrisîlerin isyanı 793'te bastırılrsa da 800'de Tunus'ta İbrahim b. Ağleb bağımsızlığını ilan ediyor.⁶ Ancak Abbasi Devleti'nin Türklerden paralı asker tutarak sükûneti sağlamaya yönelik hamlesi, İslam dünyasının uzun zamandır içinde bulunduğu karmaşayı önleyecek önemli bir tedbir olmuştur.

Türkler, çeşitli devletlere paralı asker olarak hizmet etmişlerdir. Roma İmparatorluğu gibi büyük devletlerde başkomutanlık makamına yükselmiş Türklerin

⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Takıyüddin el-Makrîzî, *Emevî-Haşimî Çekişmesi* (nşr. A. Bakır-İ. Aycan), Ankara 1993; İbrahim Sarıçam, *Emevî-Haşimî İlişkileri*, Ankara 1997.

⁵ Ebu'l-Hasan İzzeddin Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed el-Cezerî İbnü'l-Esir, *El-Kâmil fi't-Tarih, IV* (nşr. M. B. Eryaysoy), İstanbul 1991, s. 18-120; Ahmed Cevdet, *Kıyas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hülefa, II-III* (nşr. M. İz), Ankara 1985; Philip K. Hitti, *İslâm Tarihi, I* (nşr. S. Tuğ), İstanbul 1989, s. 209-286. Şibli Numânî, *Bütün Yönleriyle Hz. Ömer ve Devlet İdaresi, I-II* (nşr. T. Y. Alp), İstanbul 1986; Ahmet Ağrakça, Hz. Ömer, İstanbul 2012; İbrahim Sarıçam, Hz. Ömer, Ankara 2017; Abdulhalik Bakır, *Hz. Ali Dönemi*, Ankara 1991; Ahmet Ağrakça, Hz. Osman, İstanbul 1994; Adem Apak, Hz. Osman Dönemi Devlet Siyaseti, İstanbul 2003; Süleyman Ateş, Hz. Osman, İstanbul 2016. Bu dönemde İslam dünyasındaki ayrışma hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Julius Wellhausen, *İslamiyet'in İlk Devrinde Dinî-Siyasî Muhalefet Partileri* (nşr. F. Işıltan), Ankara 1989; Ahmet Ağrakça, *İslam Tarihinde İlk Siyasî Hareketler*, İstanbul 2011.

⁶ İbnü'l-Esir, *El-Kâmil fi't-Tarih, IV, V* (nşr. Y. Apaydın), İstanbul 1991; Ahmed Cevdet, *Kıyas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hülefa, IV*, (nşr. M. İz), Ankara 1985.

varlığına tesadüf edilmektedir.⁷ Ayrıca Gürcü ve Macar krallıkları gibi yurt karşılığında Türklerin askeri hizmet verdiği devletler de vardır. Bu ülkelerde merkezi ordunun bulunmaması ya da yeterince güçlü olmaması gibi siyasi gerilemeye sebep olan sebepler Türk göçünden sonra ortadan kalkmıştır. Doğu Roma İmparatorluğu ise genel itibariyle sınır hatlarına çeşitli Türk topluluklarını yerleştirerek onlar vasıtasıyla düşmanlarını durdurmayı hedeflemiş, bunda da başarılı olmuştur. Diğer yandan bazı savaşlar vesilesiyle Türklerden asker temin ettiği de olmuştur. Abbasiler de Müslüman Türklerden kurdukları ordular ile sükûneti sağlamaya çalışmışlar, büyük ölçüde de başarılı olmuşlardır. Zira elde ettikleri bu güç savaşçılıkları ile zamanın en meşhur, en büyük askeri unsurlarından birisidir.⁸ Aynı zamanda o zamana kadar devam eden ve İslam dünyasında büyük kırılmalara ve saflaşmalara sebep olan hilafet çekişmelerine taraf olmamış bir unsurdur.

Türkler Abbasi hizmetinde görev yapmaya başladıktan sonra siyasi istikrarın sağlanması adına çok önemli işler yapmışlardır. Memun (813-833) devrinde ilk kez Abbasi hizmetinde bulunan Türk komutanlar, Babek isyanı gibi o zamana kadar bastırılması mümkün olmayan isyanları bastırılmışlar, hilafet aleyhine faaliyet gösteren grupları itaat altına almışlardır. Dönemin İslam kaynakları Süleyman b. Sül, Hammad, Mübârek, İnâk, Vasîf, Afşin, Boğa isimli Türk komutanlardan uzun uzadıya bahseder. Özellikle son ikisinin İslam dünyasında sükûneti sağlama yönünde elde ettiği başarılar oldukça meşhurdur.⁹ Annesi Türk olan halife Mutasım döneminde (833-842) Türklerin devlet kademelerinde önemli mevkiler elde ettikleri görülmektedir. Elde ettikleri başarılar Araplar arasında o kadar büyük bir rahatsızlığa sebep olmuştur ki Bağdat'tan çıkarılmaları ve onlara mahsus bir garnizon-şehir olan Samerra'nın kurulmasına yol açmıştır. Hilafet emrinde görev yaptıkları için muhalif olan Şii, Harici gibi gruplarla mücadele ettikleri için siyaseten bu unsurlarla karşı cephelerde yer almışlardır. Burada teorik olarak bir problem vardır. Zira Türklerde Hz. Ali sevgisi oldukça üst düzeydedir. Türklerin İslamlaşmasındaki en önemli kişilerden birisi olan Ahmed Yesevî, Hz. Ali sevgisi ile dolu bir düşünür¹⁰ olup aynı zamanda Hacı Bektaş-ı Veli'nin piridir.¹¹ Buna rağmen Türklerin Şii'lerle mücadelesi bir inanç meselesinden öte siyasi bir meseledir. Bu mücadele sadece Abbasi hizmetindeki Türklerle sınırlı kalmayacak, Türk-İslam devletleri ile birlikte de devam edecektir.

Türkler İslamiyet'i benimsedikten sonra samimi müminler olmuş, bidat nedir bilmemişlerdir. Türkler içerisinde sapkın cereyanlara rastlanmaz. Büyük ölçüde benimsedikleri Maturidî akaidi, bilim ile akıllı bir araya getirir. Mutedil bir din anlayışına sahip olan Türkler arasında din ile şiddeti bir araya getiren unsurlar yeşermemiştir. Türklerin Abbasi halifeliğinde siyasi istikrarı sağlamada gösterdikleri üstün hizmet kısa sürede siyasi sonuçlar elde etmelerine zemin hazırlayacaktır. Abbasi halifeleri Türk hanımlarla evlenmeye başlayacak ve annesi Türk halifeler ortaya

⁷ Işın Demirkent, "Komnenos Hanedanının Büyük Başkomutanı: Türk Asıllı İoannes Aksukhos", *Belleten*, LX/227 (Nisan 1996), s. 59-72; Charles M. Brand, "XI. ve XII. Yüzyıllarda Bizans'ta Türk Varlığı" (nşr. M. Öksüz), *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 4 (Bahar 2008), s. 115-157; Yonca Anzerlioğlu, "Bizans İmparatorluğu'nda Türk Varlığı," *Türkler*, VI, Ankara 2002, s. 218-232; Yusuf Ayönü, "Bizans Ordusunda Ücretli Türk Askerler (XI-XII. Yüzyıllar)," *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 25 (2009), s. 53-69.

⁸ Abbasiler zamanında Türklerin Müslümanlar içerisindeki konumu hakkında ayrıntılı bir değerlendirme için bkz. Ebu Osman Amr b. Bahr el-Câhiz, *Hilafet Ordusunun Menkabeleri ve Türklerin Faziletleri* (nşr. R. Şeşen), Ankara 1988.

⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ekrem Pamukçu, *Bağdat'ta İlk Türkler*, Ankara 1994, s. 64-175.

¹⁰ Hoca Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet* (nşr. Y. Azmun), İstanbul 1995.

¹¹ Mürsel Öztürk, *Ahmed Yesevî, Hacı Bektaş-ı Veli ve Yunus Emre*, Ankara 1988.

çıkacaktır. Ancak bunun da ötesinde Türk komutanlar, vali olarak görev yaptıkları yerlerde bağımsız hareket etmeye başlayacaktır ki onların İslam dünyasında edindiği itibarın en önemli göstergelerinden birisi budur. Buradaki itibardan kasıt halkı Arap olan bir ülkenin bir Türk tarafından yönetilmesidir. Tolunoğlu ve İhşidi devletleri ile bir Türk idareci İslam dünyasının en problemlili yerlerinden birisi olan Suriye ve Mısır'ı idare etmeye başlayacaktır. Bu bölgeler Hz. Ali'nin halifeliği sırasında muhalefetin yoğunlaştığı bir yer olup aynı zamanda İslam dünyasının en zengin beldeleriydi. Buralarda Emevi ailesinin otoritesi daha yaygın olduğu için Abbasi idaresine karşı çıktılar. Abbasiler de bölgede asayişli sağlamak üzere Türk komutanları bölgeye vali olarak yolladı. Bir başka Arap hanedanının hâkimiyetini kabullenmeyen Suriye ve Mısır halkı, Türklerin kendilerini idare etmesine ses çıkarmadı. Tolunoğlu ve İhşidi devletleri böyle ortaya çıkarken onların bölgedeki yönetim anlayışını benimseyen ahali Eyyûbî ve Memlûk devletlerinin kurulmasına da cevaz verdi.¹² Böylece Arap tarihinin istisnâî yönetim modellerinden birisi meydana geldi. Bu zeminin oluşmasındaki en önemli sebep şüphesiz Türk idaresinde bölgedeki siyasi istikrardır.

Selçuklu hükümdarı Tuğrul Bey'in Abbasi halifeliğiyle münasebetleri Türklerin İslam dünyasındaki konumunu önemli ölçüde değiştirmiştir. 1055'te Fatımiler Bağdat'ı işgal ederek halifeliği Şiiilerin kontrolüne geçirerek Mısır'a taşımak istediklerinde Tuğrul Bey bölgeye gelmiş ve bu girişime engel olmuştur. Halifeyi makamına oturtan Selçuklu sultanı İslam tarihinin kadim kavgasında hilafetin Şia'nın eline geçmesini önlemiştir. 1058'de benzer bir işgal girişimi daha olunca Tuğrul Bey yeniden bölgeye gelmiş ve halifenin makamında kalmasını sağlamıştır. Halife de onu doğunun ve batının hükümdarı, dinin temeli, halifenin ortağı gibi unvanlarla onurlandırarak İslam'ın koruyucusu ilan etmiştir.¹³ 1058'ten 1517'ye kadar halife dinî temsilci iken Selçuklu ve Osmanlı Devletleri İslam'ın siyasi ve askeri temsilcisi haline gelmiştir. Esas itibarıyla bu hal Türklerin din anlayışına çok uygun değilmiş gibi gözükabilir. Zira Türkler başka dinlere karşı hoşgörü göstererek onların kendi ülkelerinde yayılmasına izin verirken şimdi mensup oldukları dinin bir başka mezhebine karşı tavır koymuş gibi olmaktadır. Böylece Türk din anlayışında önemli bir kırılma yaşanmaktadır. Bu tutum sadece siyasi temelde Şiiiliğe karşı olmakla sınırlı kalmayacak, kurulacak Nizamiye medreseleri ile Sünnî akidenin yayılması için özel bir çaba sarf edilecektir. Üstelik 1058'e kadar Türk devlet başkanlarının siyasi hüviyetinin yanında bir unvanları yoktu. Halifenin verdiği unvanlar bu bakımdan Selçuklu hükümdarlarından itibaren hilafetin hamisi sıfatıyla hükümdarlığa yeni bir anlam da katmıştı. Yavuz Sultan Selim'in 1517'de halifeliği almasıyla dinî ve siyasi yetki tek bir elde toplanmış oldu.

Osmanlı Devletinin kudretli zamanları aynı zamanda İslam dünyasına katkıda bulunduğu dönemlerdir. Ancak Osmanlı Devleti'nin gerileme ve dağılma döneminde İngiltere ve Fransa'nın İslam dünyasındaki faaliyetleri Türklerle diğer İslam ulusları arasında açtı. Dolayısıyla bu bağ özellikle karşı taraf açısından güçle yakından alakalıdır. Bununla birlikte Türkiye Cumhuriyeti'nin Müslüman ülkelerle yakınlaşma çabası halklar arasındaki dostluk ilişkilerinin sürdürülmesi açısından büyük öneme sahiptir. 8 Temmuz 1937 günü Türkiye, İran, Irak ve Afganistan arasında kurulan Sadabat paktı Cumhuriyet'in İslam dünyasına bakışını şekillendirme anlamında çok önemlidir.

¹² Bu devletler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ebülfez Elçibey, *Tolunoğulları Devleti* (nşr. F. Gezenferoğlu), İstanbul 1997; Nadir Özkuyumcu, *Tolunoğulları ve İhşidiler*, İzmir 1996; Ramazan Şeşen, *Eyyübîler*, İstanbul 2012; Fatih Yahya Ayaz, *Memlûkler*, İstanbul 2015; vb.

¹³ İbnü'l-Esir, *El-Kâmil fi't-Tarih*, IX (nşr. A. Özeydin), İstanbul 1991, s. 462 vd., 485-490; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, İstanbul 1996, s. 132 vd. Selçukluların Şiiilerle mücadelesi hakkında ayrıntılı bir değerlendirme için ayrıca bkz. Ahmet Ocak, *Selçukluların Dini Siyaseti (1040-1092)*, İstanbul 2002, s. 155-208.

Böylece bir yandan Balkan antantından sonra bölgesel barışa katkıda bulunmak için İslam dünyasına da adım atan Türkiye diğer yandan çağdaş siyasi anlayışının hareket noktasını vurgulayarak mezhep temelli bir politika izlemeyeceğini göstererek İran'la aynı safta yer almıştır. Bu Türkiye'nin günümüzdeki vizyonunda yer alması beklenen önemli bir simgedir. Diğer yandan İstiklal mücadelesinin İslam dünyasındaki Türk imajı üzerinde de durulması gerekir. Zira bu savaş işgal altındaki Müslümanlara umut olmuştur ve emperyalist güçlere karşı mücadele verildiği takdirde başarılı olunabileceğini göstermiştir. Pakistanlı büyük şair Muhammed İkbal'in İstiklal mücadelesinin mimarı Mustafa Kemal Atatürk'e yazdığı şiir bunun en canlı örneklerindedir.

Dünyadaki güç dengeleri içerisinde¹⁴Türklerin yeri bugünkü duruma ve gelecekteki yatırımlara ışık tutacak niteliktedir.Türkler kadim medeniyetlerin ortaya çıktığı ülkelerde binlerce yıldır olduğu gibi Çin seddinden Doğu Avrupa'ya kadar uzanan Avrasya bozkırında yaşamaktadır.¹⁵ Bütün dünyanın ilgisini çeken önemli enerji kaynakları bu bölge içerisinde yer alır. Eğer XXI. yüzyıl enerji savaşları ile geçecekse -ki bana göre öyledir- Türkleri hesaba katmayan küresel güç olamaz. Bu yüzden büyük olma iddiasında olan her güç Türklerle bir arada olmaya çalışmaktadır. NATO, AB, Sanghay Beşlisi gibi oluşumların içerisinde Türkler bir şekilde yer almıştır. Diğer yandan Hazar ve Karadeniz havzası ile ilgili bölgesel işbirliği teşkilatlarında Türkler en önemli aktörler konumundadır.¹⁶ Türklerin farklı ittifak girişimleri içerisinde yer alması önemli bir güç birlikteliği yaratabilir. Zira uluslararası gerilimlerde karşı bloklar arasında müzakerelerde Türkler diyalog kapılarını açık tutabilirler. Burada önemli olan Türkler arasındaki işbirliğinin canlı tutulmasıdır. Suriye meselesinde tarafların bir araya geldiği masanın Astana'da kurulması ve Türkiye'nin kardeş bir ülkede muhatapları ile anlaşmaya varması çok anlamlı olmuştur.

Türkiye, her türlü mezhepçilik ve mezhepçilikten uzak bir politika izleyerek İslam dünyasına yaklaşmalıdır. Bunun ilk denemesi Suriye ve Irak'ta yapılabilir. Bu ülkelerin siyasi birliğinin devam etmesi konusunda Türkiye'nin yapacağı her girişim yeni bir rol model geliştirebilir. Ancak bu uygulamada büyük zorluklarla karşılaşacak bir tekliftir. Zira bütün büyük güçler Suriye ve Irak'ta bir tarafı desteklemektedir. Büyük Ortadoğu projesi ve buna alternatif modeller geliştiren Rusya, Çin, İran gibi ülkelerin Suriye ve Irak'ta yardım ettiği çeşitli gruplar vardır. Rekabetin had safhaya vardığı günümüzde tarafları bir araya getirmek oldukça zordur,ancak denenmelidir.Siyasi istikrar sağlayabilmek için mezhepçi yaklaşımlardan uzak durmak gerekir. Bunun için Suriye ve Irak çok önemli bir laboratuvardır. Bu ülkelerde barışın sağlanması için katkı yaparken Türklerin mezhebe dayalı bloklaşmalara taraf olmamaları büyük önem taşımaktadır.Maalesef bu zamana kadar yapılan bazı yanlışlardan dolayı stratejik dönemlerde önemli kayıplara uğranılmıştır. Rahmetli Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın "...onlar Şiidir, bizden fazla İran'a yakındır." sözü hala Azerbaycan'da unutulmamıştır.

¹⁴ XVI. yüzyıl başlarından günümüze dünyadaki güç dengeleri için bkz. Paul Kennedy, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*(nşr. B. Kaymakçı), Ankara 1993.

¹⁵ Bu konuda ayrıntılı bir değerlendirme için bkz. Suat İlhan, *Türkiye'nin ve Türk Dünyasının Jeopolitiği*, Ankara 1993.

¹⁶ Bu konuda ayrıntılı değerlendirmeler için bkz. Mert Bilgin, *Avrasya Enerji Savaşları*, İstanbul 2005; Çağrı Kürşat Yüce, *Kafkasya ve Orta Asya Enerji Kaynakları Üzerinde Mücadele*, İstanbul 2006; Barış Adıbelli, *Avrasya Jeopolitiğinde Büyük Oyun*, İstanbul 2008; CavidVeliev-Araz Aslanlı, *Güney Kafkasya Toprak Bütünlüğü Jeopolitik Mücadeleler ve Enerji*, Ankara 2011; Mehmet Akif Okur vd.,*Avrasya Paradoksu Beklentiler ve Endişeler*, Ankara 2013; Mustafa İlbaş, *Enerji-Politik Dünya ve Türkiye*, Ankara 2014; Orhan Gafarlı, *Avrasya Çıkmazı*, Ankara 2015; CavanşirFevziyev, *Türk Devletleri Birliği, Küresel Entegrasyonun Avrasya Modeli*, İstanbul 2016; vb.

Bu bakımdan daha çağdaş bir yaklaşımla İslam dünyasında arabuluculuk rolünü üstlenebilmenin yolu Müslümanların kadim anlaşmazlık konularından biri olan mezhepçilik ayrışmasından uzak durulmasıdır.

Türklerin İslam dünyasında istikrarı sağlamak için farklılığa ihtiyaçları vardır. Bu farklılık bilim, ekonomi ve sosyal alanda olmalıdır. İç sıkıntılarını önleyemeyen bir toplumun rol model olması mümkün değildir. O yüzden Avrasya üzerine kurulan tezlerde Türklerin iç meseleleri ile uğraşması kurgulanan denklemin bir parçası haline getirilmiştir.¹⁷ Haliyle istikrarın ilk adımı içe yönelik olmalıdır. Bundan sonraki adım bölgesel barışın sağlanması açısından arabuluculuk yapılabilmesidir. İslam dünyasında böyle bir konuma gelebilmek oldukça zordur. Zira Avrupa’da bir merkezde Avrupalı bir devletin nezaretinde bir araya gelebilen taraflar bir Müslüman ülkede böyle bir görüşme yapmaya yanaşmamaktadırlar. Suriye’de barışın sağlanması için yapılan görüşmelerin Almatı’da olması Kazakistan’ın konumunu güçlendirmesi açısından dikkat çekicidir. Bu konuma ulaşabilmek için İslam ülkelerinin toprak bütünlüğüne saygı gösterilmesi önemlidir. 1 Mart tezkeresi sırasında TBMM’nin gösterdiği tavır çok önemlidir.¹⁸ Milletvekilleri, Türk askerinin yabancı bir ordu ile birlikte Irak’ta işgalci konumuna düşmesini engellemiştir. Böylece tarihte ilk kez Türklerin bir İslam ülkesine mütegalibe olarak girmesine mani olunmuştur. Yine evrensel insan haklarından bütün Müslümanların faydalanmasını sağlayacak adımların ortaya çıkmasına öncelik verilmesi, rol model oluşturmak için önemlidir. Zira insan hakları, temel özgürlükler gibi kavramlar İslam dünyasında Avrupa kadar kıymetli değildir. İslâm ülkelerinde insan hayatının kutsanmaya başlanması ile birlikte evrensel standartların yaygınlaşması bakımından önemli adımlar atılabilir. Bunun için evrensel insan haklarının İslam dünyasında tatbiki için Türkiye’nin öncülük yapması gerekebilir. İslam’ın özünde bu değerlerin var olması işleri kolaylaştırıcı bir etken olacaktır.

Türklerin İslam dünyasının istikrarına katkı yapabilmesi için sadecesiyesi ya da askeri bakımdan güçlü olmak yetmez. Bilimsel ve teknolojik bakımdan da cazibe merkezi olmak önemlidir.¹⁹ Türklerin zirve yaptığı ve İslam dünyasının yönünü onlara çevirdiği zamanlara dikkat edilirse bilim, teknoloji ve estetik bakımdan büyük değerler çıkardığı dönemlere denk geldiği görülür. Dünyanın ilk önemli üniversitesi olarak anılması gereken Nizamiye medreselerini, Semerkant’ın simgesi olan Registan meydanında birbirine bakan Uluğ Bey, Tillâ-Kârî ve Şir-Dar medresesini kuran zihniyet dünyaya yön verebilmiştir. İbn Sina, Farabi, Uluğbey gibi bilim adamlarını, Ahmed Yesevî, Hacı Bektaş-ı Velî, Yunus Emre, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî gibi düşünce adamları, Fatih Sultan Mehmed, Yavuz Sultan Selim, Şah İsmail, Kanuni gibi divan boyutuna ulaşabilecek hacme sahip sanatsal değeri yüksek şiirler yazabilecek cihan hükümdarları, Mimar Sinan gibi İslam dünyasının her yanına emsalsiz eserler yapan mimarlar çıkarılabildiği zaman rol model olmak mümkündür.²⁰ İslam dünyasında bu adımları atabilecek potansiyele en yakın millet Türklerdir. Ancak mevcut durum, bahsi geçen ilmi ve estetik muhitten oldukça uzak olduğunu göstermektedir.

¹⁷ Bkz. Zbigniew Brzezinski, *Büyük Satranç Tahtası* (nşr. Y. Türedi), İstanbul 2010.

¹⁸ O dönemde yaşananlar hakkında ayrıntılı bir değerlendirme için bkz. Deniz Bölükbaşı, *1 Mart Vakası Irak Tezkeresi ve Sonrası*, İstanbul 2008.

¹⁹ Türklerin bilimsel kapasitesinin dünyadaki yeri hakkında Türkiye ölçeğinde bir değerlendirme için bkz. Ergün Türkcan, *Dünya’da ve Türkiye’de Bilim, Teknoloji ve Politika*, İstanbul 2009.

²⁰ Türklerin ilmi ve düşünce hayatı için bkz. Hüseyin Gazi Topdemir, *Türk Düşünce Tarihi*, Ankara 2014; İbrahim Ağâh Çubukçu, *Türk-İslâm Kültürü Üzerine Araştırmalar ve Görüşler*, Ankara 1987; aynı yazar, *Türk Düşünce Tarihinde Felsefe Hareketleri*, Ankara 1986; Melek Dosay, *Türklerin Bilime Katkıları*, Ankara 2008; Esin Kahya, *Türk Bilim İnsanları*, Ankara 2013; Salih Kerem Doğan, *Tarihe Yön Veren Türk ve Müslüman Bilim Adamları*, İstanbul 2015; vb.

Türkler İslam dünyasında sempati alanı en geniş olan Müslüman topluluktur. Türkler ve Türk toplulukları arasındaki ilişkilerin günümüze kadar canlı bir şekilde devam etmesi bunun bir göstergesidir. Türkiye, Ortadoğu, Kafkasya ya da Balkan ülkesi olmamasına rağmen bu coğrafyalarda yaşanan gelişmelere taraf olmak zorunda kalmıştır. Sosyal bilimler açısından büyük bir laboratuvar olan bu yerler Türkiye'nin etki alanını göstermesi açısından önemli olaylara sahne olmuştur. Yugoslavya'nın parçalanması sırasında Balkanlardaki Müslümanların gördüğü büyük zulümler sırasında Türkiye'nin gösterdiği tavır tarihi ve kültürel mirasına uygun olmuştur. Aynı şekilde Körfez harekâtı sırasında Irak'ta bugün de Suriye'de yaşananlara karşı sınırlarımızı açmamız aynı misyonun devamıdır. Böylece Türkiye, Bulgaristan'dan göç eden soydaşlarının yanı sıra dinî ve kültürel bağları olan topluluklara duyduğu ilgiyi göstermiş oldu. Sırlar tarafından katledilen Boşnakların başına fes takılarak kurşuna dizilmeleri, Avrupa'da yüzyıllar boyunca Türk ve Müslüman adlarının aynı anlamda kullanılması açısından yaşayan bir örnekti. Diğer yandan uluslararası müsabakalarda özellikle de futbol maçlarında Türk Milli takımının zaferlerinin Kosova'dan Afganistan'a kadar kutlanması Türkiye'nin sempati alanının canlı örneğidir. Türkiye bu sempati alanını koruduğu ve geliştirdiği ölçüde İslam dünyasının önemli güçlerinden birisi olmaya devam edecektir.

Gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkeler arasında İslam dünyasından kaç ülkenin yer aldığı dair istatistiklere bakıldığında dünya siyasetinde Müslümanların yeri daha iyi anlaşılabilir olur. Aynı şekilde bilimsel ve teknolojik gelişmelerle dünyada kendisinden söz ettiren İslam ülkelerinin varlığı dünyada söz sahibi olma adına önemlidir.²¹ Dünyanın en önemli üniversiteleri ve araştırma merkezleri içerisinde İslam dünyasından çok az temsilcinin yer alması ya da eğitime ve araştırma-geliştirme projelerine bütçeden ayrılan paylar mevcut durumu gözler önüne sermesi açısından kıymetli bir veridir. İslam ülkelerinin üniversite sayıları, okur-yazarlık oranları gibi başlıklarla ilerlemiş ülkelerle İslam dünyası arasındaki kıyaslamaları geliştirmek mümkündür. Türkler özellikle de Türkiye bu başlıklarda dünyada iddialı hale gelmeye başladığı andan itibaren İslam dünyasının durumu da değişecektir. İslam İşbirliği Teşkilatının gücünün artabilmesi için etkili bir biçimde dayanışmanın yanı sıra dünya siyasetinde söz sahibi olmaya aday ülkeler de çıkarabilmelidir. Ekonomik gücün üretime çevrilemediği bir sistem içerisinde bazı İslam ülkelerinin mevcut zenginlikleri gelecek için çok kıymetli olmayacaktır. Petrol ve doğalgaz zengini olmaları sebebiyle belirli bir güce ulaşan çeşitli İslam ülkeleri yinelenen enerji kaynaklarını kullanarak ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik bilimsel çalışmaları gündelik hayata sokmaya hazırlanan ülkelerin çalışmaları sonlandığında bu gücü yitirecektir. Enerji açığını böylece kapatan gelişmiş ülkelerin bu rezervlere ihtiyacı kalmadığında İslam dünyasının belirli bir kısmı önemli bir ekonomik darboğaza düşecektir. Bunun için bilime ve teknolojiye yatırım yapılması büyük önem taşımaktadır. Türkiye, hâlihazırdaki durumu ile İslam dünyasına model teşkil edebilecek durumdadır.

²¹ İslam dünyasında ilmi faaliyetlerin gelişimi hakkında bkz. Fuat Sezgin, *Tanınmayan Büyük Çağ İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi'nden*, İstanbul 2014; Mehmet Bayraktar, *İslam Bilim Adamları*, İstanbul 2012; George Saliba, *Islamic Science and the Making of the European Renaissance*, Massachusetts 2007; Donald R. Hill, *Gökyüzü ve Bilim Tarihi İslam Bilim ve Teknolojisi* (nşr. A. Bir-M. Kaçar), İstanbul 2010; *Ortaçağ İslam Dünyasında Bilim ve Teknik* (nşr. Y. Unat), İstanbul 2008; Ziyaüddin Serdar, *İslam, Bilim ve Kültürel İlişkiler*, İstanbul 2006; *İslam Bilim Tarihi* (nşr. R. Raşid), İstanbul 2006; Osman Bakar, *İslam Bilim Tarihi ve Felsefesi*, İstanbul 2012; Donald Routledge Hill, *Islamic Science and Engineering*, Edinburg 1993; Seyyed Hossein Nasr, *Islamic Science*, London 1976; vb.

Sonuçta Türkler Müslüman olduktan ve Abbasi Devleti'nin hizmetinde görev yaptıktan sonra İslam dünyasında sükûnetin sağlanmasında büyük katkıda bulunmuşlardır. Büyük Selçuklu Devleti zamanında 1055'ten itibaren Abbasi halifesinin makamında kalmasını sağlamakla İslam dünyasındaki iktidar mücadelesinde açık bir biçimde taraf olmuşlardır. Bu tarihten sonra Türkler siyasi bakımdan Şia ile mücadele etmişlerdir. İtikadî bakımdan Hz. Ali'ye büyük sevgi beslemeleri bu durumun önüne geçememiştir. 1058'den Abbasi halifesinin verdiği unvanlarla birlikte İslam dünyasının siyasi temsilcisi konumuna yükselen Selçuklu hükümdarlarının bu konumunu Osmanlı padişahları sürdürmüş, 1517'de Yavuz Sultan Selim'in hilafeti uhdesine almasıyla birlikte de siyasi ve dinî güç aynı elde toplanmıştır. Osmanlı hükümdarları halife olarak Allah'ın dünyadaki gölgesi sıfatıyla Müslümanların koruyucusu olmaya çaba göstermişler ve güçlü oldukları zamanlar da bunu hakkıyla yerine getirmişlerdir.

Günümüzde Türklerin İslam dünyasının siyasi istikrarına katkıda bulunması isteniyorsa ilk adım olarak kendi içlerindeki dayanışmayı en üst düzeye getirmeleri gerekir. Türkler bu haliyle bile dünyada bir güç odağıdır. Ancak aralarındaki kültürel, ekonomik ve siyasi dayanışma arttıkça dünya siyasetinde daha güçlü bir şekilde söz sahibi olacaklardır. Türk devlet ve toplulukları arasındaki işbirliği örgütlerinin aktif hale getirilerek iç bünyenin kudretinin artırılması başlangıç için uygun adımdır. Türklerin ancak kudretli zamanlarında İslam âlemine katkıda bulunduğu hatırdan çıkarılmamalıdır. Haliyle iç huzurunu sağlamış, kendi içinde dayanışması yüksek bir Türk dünyası diğer İslam ulusları için de cazibe merkezi haline gelebilir. Bu bakımdan devletlerarası ilişkiler artırılırken Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin dünyaca tanınması, Karabağ'daki Ermeni işgalinin sonlandırılması gibi meselelerde ortak hareket edilerek netice alınması dayanışmanın ilk somut adımı olabilir. Aynı şekilde dünya üzerinde farklı ülkelerin vatandaşı olarak yaşayan Türklerin temel insan haklarından faydalanmalarını sağlamak, eşit vatandaşlık statüsüne sahip olmaları gibi konularda birlik olmak da çok önemlidir. Doğu Türkistan, Kırım, Suriye ve Irak'ta yaşayan Türklerle Ahıska Türkleri bu bakımdan acil destek bekleyen Türkler olarak dikkat çeker. Bu Türk toplulukların vatandaşı oldukları ülkelerle kurulacak diplomatik ilişkilerin sonucunda elde edilecek mesafe aynı zamanda Türklerin İslam dünyasındaki itibarını belirleyecektir.

Türklerin İslam dünyasının siyasi istikrarına katkı sağlayabilmesi için Selçuklu ya da Osmanlı Devletinin meseleye yaklaştığı açıdan farklı bir bakışa ihtiyaç vardır. Sünnicilik yapılarak İslam dünyasında birleştirici rol üstlenmek mümkün değildir. Çağdaşlığın bir gereği olarak din kardeşliği temelinde bir yaklaşımla meselelere çözüm üretilmesi için çaba göstermek yapıcı bir yaklaşımdır. İslam dünyasının ilk ayrışması olan iktidarı elinde bulundurma problemi daha sonra mezhep zırhına bürünerek günümüze kadar sürmüştür. Türkler bu kamplaşmadan ısrarla uzak durmalıdır. Mezhep temelli ayrışma emperyalizmin İslam toplumuna en önemli dayatmalarından birisidir. Türkler bu ayrışmaya karşı çıkmalıdır. Zira İstiklal harbinde olduğu gibi emperyalizme karşı direnen bir toplum olarak Türk milleti diğer Müslüman milletlere de örnek olmuş. Günümüzde de her türlü emperyalizme direnen bilinçli Müslüman tipinde Türkler öncü olabilir. Ancak bunun siyasi, askeri ya da ekonomik gücün yanı sıra temel insan hakları değerlerine/özgürlüklerine sahip, bilimsel ve teknolojik olarak ilerlemiş toplumların seviyesine yükselme çabası içerisinde olan bir Türk toplumuna ihtiyaç vardır